

Vilka likheter och skillnader finns mellan kvinnorörelsens tidigare bostadskamp jämfört med idag? Vad hände med det jämställda kollektivboendet och visionerna om ett annorlunda vardagsliv?

VAD GÖR VI MED HUSHÅLLSARBETET, KAMRATER?

INGA-LISA SANGREGORIO

Livspusslet har blivit ett politiskt modeord. Mitt gamla Word-program stryker visserligen under med rött, men Google ger 41 000 träffar. ”Livspusslet ska gå ihop i både slott och koja!” deklarerar till exempel centerkvinnorna. ”Det var vi som hittade på det”, säger en TCO-medarbetare och berättar att TCO har låtit varumärkesskydda ordet. Någonstans vaknar ett minne av ett annat ord som upphovspersonerna velat varumärkesskydda: *cohousing*. Det betecknar ett boende som bygger på samarbete över hushållsgränserna och kan ses som ett sätt att hantera den del av livspusslet som ligger utanför arbetsmarknaden. Ordet lanserades av två amerikanska arkitekter i en bok om kollektiva boendeformer, främst om den variant som består av en grupp småhus samlade kring ett gemensamt hus.¹ Den uppstod först i Danmark, under namnet *bofaellesskaber*, och har senare kopierats på andra håll. Det är alltså inte själva idén som författarna kan göra anspråk på, utan det behändiga ordet för att uttrycka vad det är frågan om. Har du svårt att få ditt livspussel att gå ihop? Flytta till *cohousing*!

Förändra där du bor

I en låda hade jag länge en lapp med orden ”Kollektivtanken är en kvinnotanke”. Vem som är upphovskvinnan vet jag inte, men det är sant att kvinnors försök att skapa bättre förutsättningar för att få livspusslet att gå ihop ofta byggt på kollektiva lösningar. En av kvinnorörelsens förbannelser har emellertid varit att varje

uppgångsperiod följts av en motreaktion som ofta lyckats utplåna eller förvanska det som en tidigare generation feminister kämpat för.

Den amerikanska arkitekten och historikern Dolores Hayden ger en av de bäst dokumenterade skildringarna av hur en livskraftig idétradition och praxis kan

**Hushållsarbetet var ett
gemensamt problem för både
hemmafruar och yrkeskvinnor,
och båda grupperna såg
kooperativet som en lösning**

utplånas ur historien. Under arbetet med sin avhandling *Seven American Utopias* stötte hon på spår av en nästan bortglömd kvinnokamp för vettigare bostäder och ett rimligare sätt att organisera hushållsarbetet. I *The Grand Domestic Revolution* berättar hon om kvinnor som hon döpt till "the material feminists". Medan de manliga utopiska socialisterna ville skapa helt nya samhällen, försökte dessa feminister genomföra förändringar där de bodde. De varken ville eller kunde lämna allting för att dra vidare till något jungfruligt ställe. Att de utgick från sin egen situation gjorde att deras förslag kom att bli ganska olika. Hushållsarbetet var ett gemensamt problem för både hemmafruar och yrkeskvinnor, och båda grupperna såg kooperativet som en lösning, men den konkreta utformningen kunde skilja sig mycket åt. Viktigast var att dessa tidiga materialistiska feminister insåg att den gängse stadsplaneringen med dess starka åtskillnad mellan

det offentliga och det privata osynliggör mycket av kvinnors arbete och förhindrar dem att gemensamt lösa sina problem.²

I början av 1900-talet fanns det en rik tradition av kooperativa idéer och experiment och en välvillig inställning till dem. Framgångsrika kvinnor såg de kooperativa lösningarna som nödvändiga för att ge kvinnorna möjlighet att kombinera yrkesarbete och moderskap och lade ner stor energi på att sprida denna insikt. Eftersom journalisterna på flera av de stora kvinnotidskrifterna själva var intresserade av idéerna, fick de stort utrymme i artiklar och reportage. Så kom bakslaget. På bara några år lyckades motståndarna krossa de idéer som byggde på samarbete över hushållsgränserna och därigenom hotade starka intressen. Sextio års kvinnokamp utplånades ur historien. Det var denna glömda historia som Hayden räddade ur arkiven.

Även i svensk debatt förekom tidigt en kritik av det irrationellt organiserade hushållsarbetet. Vem som inspirerat vem är svårt att säga. Många av förslagen till förändring är för övrigt inte mer originella än att vem som helst som reflekterar i fem minuter borde komma till samma slutsats. Fast är det verkligen samma slutsats? Det är inte så säkert. Låt mig återge tre citat som till synes uttrycker samma enkla tanke:

1890: "Tjugo sömniga jungfrur"

Tänk Er blott ett fem våningars hus här i Stockholm med fyra hushåll i hvarje våning! Hvert och ett af dessa hushåll skall nu ha sin liter morgonkaffe. För att åstadkomma dessa 20 liter kaffe komma

nu tjugo sömniga jungfrur ut i tjugo kök och tända eld i tjugo spislar, skramla fram med tjugo kaffepannor, vrida på tjugo vattenkranar och mala på tjugo kaffekvarnar, springa ned till magasinet med tjugo gräddkannor och tjugo brödkorgar för att hemta de 3 liter grädde och för 5 kr bröd, som tarivas för hela husets behof.

Sedan skall tjugo kvinnohjerner lösa den frågan: ”hvad skola vi ha till middag?”, tjugo fruar springa från sitt arbete ner på torget, kanske följda i hälarne af tjugo jungfrur med tjugo korgar. Och så kommer middagstillredningen med samma slöseri af arbetskraft. Det ämbar potatis, som förbrukas i huset, skall fördelas på fyrtio händer, tjugo sköljbunkar och tjugo potatispannor.

Det påståendet tarivar bestämdt ingen bevisföring, att tio för hushållsgöromål speciellt begåfvade och utvecklade kvinnor på ett vida mer harmoniskt och tillfredsställande sätt skulle utföra hvad dessa tjugo fruar och dito jungfrur nu nödtorftligen åsadt komma, ”derför att det måste ske”. Men jag vet också, att det att röra vid vår privata kaffekokning och vårt privata matos räknas liktydigt med att skaka på familjens grundvalar – och dermed på samhällets.

*Ur Öppet bref till August Strindberg av Elna Tenow 1890.*³

1925: ”Trettio husmödrar”

I dag gå trettio husmödrar över trettio trappor och köpa in i trettio olika korgar. / ... / Våra husmödrar i Wien äro till stor del medlemmar i en stor organisation. Med sådana kvinnor kan man våga försök. / ... / Reformen av hushållningen kan

icke vara andra människors verk, det måste husmödrarna ta i egna händer och själva genomföra. / ... / Få vi bara upplysning om de tekniska hjälpmedlen och liknande ting så skola vi så småningom fortskrida och erövra hela den husliga världen. På en bred grundval för arbetsgemenskapen kunna husmödrarna bygga upp en organiserad produktion och konsumtion.

*Ur ”Arbetsgemenskap för husmödrarna” av österrikiskan Emmy Freundlich, översatt i Morgonbris juni 1925.*⁴

1932: ”Tjugo små kök”

Hemmets möjlighet att vara en lämplig livsmiljö för barnen har upphört. / ... / Det ter sig då självgivet, att även den moderna familjen bör söka en livsform anpassad efter dess speciella krav; en ny bostadsform alltså. Ett stadshus, där man i 20 små kök över och bredvid varandra lagar köttbullar, och där många små barnkamrar (för att inte tala om än sämre arrangemang för barnens tillvaro) hysa varsin tynande och instängd människotelning – ropar det inte efter en planmässig organisation, en organisation i kollektivismens tecken?

*Alva Myrdal i Tiden 1932.*⁵

Vid första ögonkastet slås man av likheterna. Kritiken av det irrationella i det lilla hushållet, upprördheten över att så mycken kvinnokraft och kvinnotid offras på sådant som skulle kunna skötas mer praktiskt och rationellt genom att – ja, genom att vad då? Elna Tenows utsiktspunkt är klar: hon är definitivt inte en av de tjugo jungfrurna, möjligen en av de tjugo fruarna. Och hennes lösning är att ”tio för hushållsgöromål speciellt begåfvade och utvecklade kvinnor”

övertar arbetet. Det handlar alltså snarast om en kollektivisering av tjänstefolket.⁶ Även detta skulle emellertid, som hon helt riktigt förutspår, väcka stor bestörtning när det så småningom genomfördes i de tidiga kollektivhus (”familjehotell”) som byggde på gemensam service.

Emmy Freundlichs utgångspunkt i de wienska arbetarkvarteren var en annan. Hennes lösning av problemet med det tidskrävande och irrationellt organiserade hushållsarbetet skiljer sig från Elna Tenows. Hon välkomnar möjligheterna att underlätta hushållsarbetet genom tekniska hjälpmedel, men hennes förslag bygger på samarbete mellan husmödrarna: ”på en bred grundval för arbetsgemenskap kunna husmödrarna bygga upp en organiserad produktion och konsumtion”. Gemensamt för dem båda är att de inte ens nämner möjligheten att männen skulle delta i arbetet.

Det tredje citatet slutligen är oklarare eller möjligen listigare. Alva Myrdal talar om ”en organisation i kollektivismens tecken”. Hon undviker dock att tala om hur arbetet skulle organiseras och vem som skulle utföra det. Är det Gunnar och Alva och deras radikala vänner i 1930-talets Stockholm som skulle turas om att sköta matlagning och städning? Det är en retorisk fråga. Den ”organisation i kollektivismens tecken” som var aktuell för 1930-talets intellektuella, och som ett par år efter Tidenartikeln materialiserades i det första kollektivhuset på John Ericsonsgatan i Stockholm, byggde, precis som Elna Tenows förslag fyrtio år tidigare, på arbetsdelning och specialisering. I stället för att varje liten familj skulle ha ett

hembitråde eller en heltidshusmor kunde man inrätta bostäderna så att ett mindre antal personer skötte arbetet. De få kollektivhus som kom till under de följande decennierna var av servicemodellen. I husen fanns daghem, matsal med anställd personal och möjlighet att köpa tjänster som tvätt och städning.

Detta är inte en a priori förkastlig idé. Jag känner kvinnor, inte minst ensamma mammor, som har bott i dessa hus och fortfarande välsignar dem. Eftersom de privata bostäderna var relativt små och kostnaderna för personalen delades på många blev det inte oöverstigligt dyrt. Det var sådan min egen dröm såg ut när jag som heltidsarbetande småbarnsmamma med två timmars arbetsresor föreställde mig ett annat och bättre liv. Senare förändrades min medvetenhet, och den modell för kollektivt boende som jag själv varit med om att utveckla bygger på samarbete över hushållsgränserna och omfattar självfallet även dem som varit märkligt frånvarande under århundradens diskussioner om hushållsarbetets organisering: männen.

Bo i gemenskap – en fungerande modell

I början av 1980-talet presenterade arbetsgruppen Bo i gemenskap (BIG) där jag själv ingår ett förslag. Det skilde sig från de äldre, vid det laget i huvudsak avkollektiverade kollektivhusen, genom att bygga på samarbete mellan de boende i stället för service från anställda. Vi prövade att lansera ordet *bogemenskap* som ett alternativ till det i många kretsar dödskalet märkta ordet kollektivhus. I titeln på

den bok där bogemenskapen presenteras behöll vi ändå ordet kollektivhus: *Det lilla kollektivhuset. En modell för praktisk tillämpning.*⁷

Tanken är enkel. Varje hushåll har sin egen privata lägenhet, men de boende förfogar också över gemensamma lokaler som matsal, kök, gästrum, hobbyrum. Om var och en avstår lite privat utrymme kan man i gengäld få tillgång till stora gemensamma utrymmen. I vår ursprungliga modell fanns även daghem i huset. Lokalerna är en nödvändig men inte tillräcklig förutsättning. Viktigast är att de som bor i huset samarbetar kring vardagssysslor som matlagning och skötsel av de gemensamma utrymmena. Genom samarbete löser man praktiska vardagsproblem och får samtidigt ett stabilt kontaktnät på nära håll. Att män och kvinnor deltar på lika villkor är självklart. Fördelen med BIG-modellen, jämfört med den äldre typen av kollektivhus, är att den är enkel och flexibel och bygger på de boendes egen organisering. Fastighetsägaren behöver inte ta ansvar för verksamheter som ligger utanför normal förvaltning. Likaså försvinner den potentiella motsättningen mellan de anställdas och de boendes intressen.

Idag finns det ett femtiotal små kollektivhus av den här typen på olika håll i landet. De är sinsemellan ganska olika men har det gemensamt att de bygger på samarbete över hushållsgränserna och sambruk av lokaler och utrustning. Tyvärr har de flesta människor ingen aning om att de finns. Och i den aktuella diskussionen om barnfamiljernas livspussel är de här tankarna totalt frånvarande. Den ”lösning” på vardagslivets problem som lanseras av dem som sätter dagordningen för det offentliga samtalet är en helt annan. Den bygger inte på samarbete, vare sig inom eller utanför hushållet. Sjuttioalets kvinnorörelse kritiserade dåtidens skattesystem för att subventionera ”vård av frisk man i hemmet”. Nu är vi på väg att få ett system som istället subventionerar ”vård av friska mäns och kvinnors hem”.

Det nya vardagslivet – utopin

Min vision om vardagslivets organisering växte fram i ett brett samarbete mellan nordiska kvinnor under 1980-talet. År 1979 samlades 120 kvinnor från de nordiska länderna till en konferens i Kungälv på temat ”bygga och bo på kvinnors villkor”. När vi som arrangerat konferensen började sammanställa materialet blev vi först förvånade över att så mycket hade handlat om arbete, medan mycket lite hade sagts om den fysiska utformningen av hus och lägenheter. Betydde det att de hade rätt som hävdar att arbetslivet och inte boendet måste vara utgångspunkten för all förändring? Tvärtom, kvinnorna i Kungälv utgick från en mycket vidare arbetsdefinition – ”Arbete är allt det människor gör för att leva och förnya sig” – men också från en övertygelse att förändringen måste börja just i boendet. Det är ju där en stor del av kvinnors arbete utförs, även om det inte alltid räknas som arbete. Att så stora delar av arbetet i samhället förblivit osynligt och därmed

oåtkomligt för analys, kan vara en förklaring till att steget från jämställdhet som vacker princip till jämställdhet i praktiken är så långt, också i Sverige.

För att skapa levande bostadsområden, levande uppväxtområden för våra barn, drägliga livsvillkor för både kvinnor och män, måste arbetet organiseras, fördelas och lokaliseras annorlunda än idag. Män och kvinnor måste dela, inte bara det betalda utan också det obetalda arbetet, och arbetstiden i lönearbete bli kortare. Men framför allt måste det skapas arenor för samarbete över hushållsgränserna kring frågor som bäst löses lokalt av de närmast berörda. Kungälvskonferensen myntade ordet ”mellannivå” för att beteckna något som ofta saknas i dagens samhälle:

Det behövs en mellannivå mellan det privata och det offentliga, mellan 'storsamhället' och den krympande familjen, och denna mellannivå måste vara knuten till boendet och bygga på arbetsgemenskap och självbestämmande för grupper av människor som bor nära varandra.

I Kungälv skapades en gemensam nordisk kvinnovision, en utopi om helhet och om närhet. Som alla utopier säger den mer om den verklighet den är en reaktion emot än om framtiden. En viktig bakgrund var missnöjet med det splittrade vardagsliv som de flesta av oss tvingas leva. Samhällen som vårt bygger på att någon tar på sig det arbete som behöver utföras för att knyta samman livets olika delar i ett komplicerat tidsgeografiskt pussel. En stor del av kvinnors tid och uppmärksamhet går åt till att sam-

manfoga en splittrad verklighet till något som åtminstone påminner om en helhet. Forskare har jämfört kvinnors vardagsliv med lapptäcken, konstfärdigt hopfogade av många små bitar.⁸ Det är det mest osynliga av arbeten. Det betalda arbetet är synligt och registrerat, hushållsarbetet åtminstone erkänt. Men den tidskrävande samordning som krävs för att varje dag få livspusslet (se där!) att gå ihop är gravt underskattad. Hushållen är helt enkelt för små för att kunna lösa sina problem inom hushållsgränserna.

Och där är vi tillbaka vid behovet av en nivå mellan den lilla familjen och ”storsamhället”, en arena för samarbete över hushållsgränserna, men också över gränsen mellan yrkesmänniskor inom olika områden, och dem som utnyttjar och är beroende av deras tjänster. I förhållande till det enskilda hushållet har mellannivån fördelen att bestå av fler människor och följaktligen ha en bredare kompetens och större resurser. I förhållande till ”storsamhället” (kommunen, staten) har den fördelen att bygga på närhet och förstahandskunskap om lokala behov och lokala tillgångar och kan därför agera på ett intelligentare sätt. De samlade resurserna kan utnyttjas bättre. Vad det handlar om är hur det arbete – betalt och obetalt – som är knutet till bostaden och bostadsområdet bäst kan organiseras och fördelas, men kanske också om möjligheten att förlägga fler funktioner till närmiljön och minska de tröttsamma dagliga transporterna. Däremot är det *inte* fråga om att försöka skapa självförsörjande lokalsamhällen, något som framgår av själva ordet ”mellannivå”.⁹

Jag har skrivit och talat om dessa idéer många gånger. Tror jag fortfarande på detta eller är det bara en pliktskyldig redogörelse för hur vi tänkte då? Är ”det nya vardagslivet” en möjlig framtidsvision eller bara en av de många utopier som lyckligtvis aldrig förverkligats?

Exempel på blomstrande samarbete på grannskapsnivå är det inte direkt gott om. Tvärtom utarmas närmiljön på många håll. Småbutiker, biblioteksfilialer, postkontor försvinner och därmed mötesplatser. I många kommuner försvåras samarbete över revirgränserna av att man inför resultatenheter och/eller upphandlar tjänster av lägstbjudande. Den nya valfriheten när det gäller skolor och daghem leder till att resandet ökar och kopplingen till bostadsområdet försvagas. När några debattörer för en gångs skull pläderar för levande bostadsområden visar det sig paradoxalt nog att de som ska göra bostadsområdena levande inte är de människor som bor där – de ska nämligen arbeta ännu mer någon annanstans – utan i stället en stab av tjänstefolk som ska ta hand om det jordiska.

Men även om utvecklingen alltså snarast går i motsatt riktning tror jag fortfarande på dessa idéer. Jag ser det nya vardagslivet som något önskvärt och kanske rent av nödvändigt, inte minst när vi på allvar börjar omställningen till ett mer resurssnålt sätt att leva. Min vision är ett samhälle där vi – män och kvinnor – välkomnar den kortare arbetstid som skulle kunna bli möjlig genom teknikens utveckling. Den återerövrade tiden skulle vi ägna åt att tillsammans med andra ta ansvar för en större del av våra egna liv än vad som är möjligt idag.

De materialistiska feministerna i det sena 1800-talets och det tidiga 1900-talets USA, Alva Myrdal i 1930-talets Sverige, arbetsgruppen Bo i gemenskap och den nordiska forskargruppen för det nya vardagslivet under mitt eget vuxenliv – alla har förespråkat boendeformer som bygger

Är ”det nya vardagslivet” en möjlig framtidsvision eller bara en av de många utopier som lyckligtvis aldrig förverkligats?

på samarbete över hushållsgränserna och samutnyttjande av utrymme, utrustning och ibland tjänster. Frågan är var de tankarna finns i dagens debatt, där skatteavdrag för hushållsnära tjänster framställs som det universalmedel som förväntas lösa livspusslet ”i både slott och koja”? Kamrater, motståndarna är välorganiserade, brukade vi säga på sjuttioalet. Men än är historien inte slut. Framtiden lever i våra drömmar.

Noter

- 1 Kathryn McCamant och Charles Durrett: *Cohousing. A Contemporary Approach to Housing Ourselves*, Ten Speed Press 1988, 1994.
- 2 Dolores Hayden: *Seven American Utopias: The Architecture of Communitarian Socialism, 1790-1975*, The MIT Press 1976, 1981 samt *The Grand Domestic Revolution. A History of Feminist Designs for American Homes, Neighbourhoods, and Cities*, The MIT Press 1981.
- 3 Elna Tenow, *Öppet brev till August Strindberg: om kvinnans underordnade ställning*, Stockholm 1890; se även "Om kvinnans underordnade ställning: öppet brev till August Strindberg från Elna Tenow", *Dagny* 5 (1890) 5, s 155-158.
- 4 Citerad efter Claes Caldenby och Åsa Walldén: *Kollektivhus i Sovjet och Sverige omkring 1930*, Byggnadsrådet T22:1979.
- 5 Citerad efter Dick-Urban Vestbro: *Att bygga för jämställdhet*, Aldus 1968.
- 6 När hon i en senare bok talar om att frigöra kvinnan ur "tjänarinnelasveriet", är det husmodern, inte tjänarinnan, som är slaven hon vill frigöra.
- 7 BIG-gruppen (Elly Berg m fl): *Det lilla kollektivhuset. En modell för praktisk tillämpning*, Byggnadsrådet T14:1982.
- 8 Diskussion och referenser i Inga-Lisa Sangregorio: "Den splittrade tiden", *Familj och produktion - vägval inför 2000-talet*, Erik Sundström, red, FRN Framtidsstudier 1988.
- 9 Efter konferensen i Kungälv bildades en nordisk grupp, Forskargruppen för det nya vardagslivet, som med kritik och feedback från senare nordiska konferenser utvecklade tankarna om det nya vardagslivet och mellannivån i flera skrifter. En sammanfattande diskussion finns i Inga-Lisa Sangregorio: *På spaning efter ett bättre boende. Bygga och bo på kvinnors villkor*, Byggnadsrådet T8:1994.

Inga-Lisa Sangregorio

Journalist och författare

sangregorio.ilp@telia.com